

ევროკავშირთან თავისუფალი ვაჭრობის საბაღასახალო ასპექტები

TAX ASPECTS OF FREE TRADE WITH THE EU

ნაზი ბარათაშვილი,

ქუთაისის უნივერსიტეტის დოქტორანტი.
ბათუმი, საქართველო

ზაზა ფარსენაძე,

ქუთაისის უნივერსიტეტის დოქტორანტი.
ბათუმი, საქართველო

NAZI BARATASHVILI,

Doctoral Student of Kutaisi University.
Batumi, Georgia

ZAZA PHARSENADZE,

Doctoral Student of Kutaisi University.
Batumi, Georgia

ანოტაცია

საქართველოს ეკონომიკური განვითარებისთვის უმნიშვნელოვანეს მოვლენად უნდა ჩაითვალოს შრომის საერთაშორისო დანაწილებაში ქვეყნის თავისუფლებისკენ გადადგმული ნაბიჯი ვაჭრობის ლიბერალიზაციის მიმართულებით. საქართველოსა და ევროკავშირს შორის ასოცირების შესახებ შეთანხმების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილია ევროკავშირთან ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი სავაჭრო სივრცის შესახებ შეთანხმება, რომელიც ევროკავშირთან, როგორც საქონლით ისე მომსახურებით ვაჭრობის ლიბერალიზაციას გულისხმობს.

საქართველოსა და ევროკავშირს შორის გაფორმებული შეთანხმების ეკონომიკური მიზანია საქართველოს ეკონომიკის მოდერნიზაციის მხარდაჭერა, ევროკავშირთან და მსოფლიოს უმსხვილეს სავაჭრო პარტნიორებთან ვაჭრობის გაფართოების ხელშეწყობით და ეკონომიკური რეგულირების ევროკავშირის საუკეთესო პრაქტიკის შესაბამისად რეფორმების გზით, რომელიც ხელს შეუწყობს საქართველოს და ევროკავშირის ეკონომიკური ინტეგრაციის უმაღლესი დონის მიღწევას. ასოცირების შეთანხმების ეკონომიკური ნაწილის ძირითად ბირთვს მოიცავს როგორც სატარიფო, ისე არასატარიფო ბარიერებს ვაჭრობაში და გარდა ამისა, ორივე მხარის მიერ ნაკისრ ვალდებულებებს. აღნიშნული შეთანხმება სარგებლის მომტანი იქნება საქართველოსთვის იმ მოქალაქეთა კეთილდღეობის ამაღლების თვალსაზრისით, რომელთაც

ექნებათ ნდობა უკეთესი ხარისხის პროდუქციასთან შიდა ბაზარზე და უფრო შორეული პერსპექტივით, გაეზრდებათ შემოსავლები ევროპასთან ინტეგრაციის შედეგად სტიმულირებული ახალი ბიზნეს-შესაძლებლობებისა და ეკონომიკური ზრდის გამო.

***საკვანძო სიტყვები:** თავისუფალი ვაჭრობა; ექსპორტი; იმპორტი; ტარიფები; ევროკავშირი; ასოცირების ხელშეკრულება; გადასახადი.*

ABSTRACT

The step towards the liberalization of trade in the international labor distribution should be considered as the most important event for Georgia's economic development. One of the most important part of the Association Agreement between Georgia and the EU is the Deep and Comprehensive Free Trade Area Agreement, which covers liberalization of trade for goods and service.

The economic goal of the agreement between Georgia and the EU is to support the modernization process of Georgia's economy, to support and expand trade with the EU and World's largest trading partners

Based on the EU's best practices through reforms, which will stimulate to reach highest levels for Georgia-EU economic integration. The core of Association Agreement's economic part includes both tariff and non-tariff barriers in trade, in addition it covers obligations taken by the both sides. The agreement will benefit Georgia in terms of in-

creasing prosperity of its citizens, who will have access to higher quality products in the domestic market, and with a more distant prospect their income will be increased due to new business opportunities and economic growth promoted by the European integration.

Keywords: *Free trade, Export, Import, Tariffs, the European Union, Association Agreement, Tax.*

მსოფლიო ეკონომიკის განვითარების თანამედროვე ტემპებმა და განსაკუთრებით ეროვნული ეკონომიკების აქტიურმა სწრაფვამ გლობალიზაციისაკენ, რომელიც აძლიერებს სხვადასხვა ქვეყნების ეკონომიკის ურთიერთდამოკიდებულებას, აჩქარებს გლობალური სასაქონლო და საფინანსო ბაზრების ფორმირებას, გამოიწვია განსაკუთრებული ინტერესი საგარეო ვაჭრობის მეცნიერული შესწავლისა და განვითარებისათვის.

დღეს საერთაშორისო ვაჭრობაში მსოფლიოს ყველა ქვეყანაა ჩართული, ვინაიდან ვერც ერთი მათგანი ვერ შეძლებს მხოლოდ თავისი წარმოების პროდუქციით უზრუნველყოს საკუთარი წარმოება და დააკმაყოფილოს მოსახლეობა. შრომის საერთაშორისო დანაწილების პირობებში ქვეყანას ყოველთვის სჭირდება რესურსების, სამომხმარებლო პროდუქციისა და მომსახურების იმპორტირება, ხოლო საიმპორტო ხარჯების დაფარვის ძირითადი წყაროა ექსპორტიდან მიღებული შემოსავლით. მსოფლიოში მიმდინარე დემოკრატიული პროცესები გარკვეულ ზემოქმედებას ახდენს საქართველოს პოლიტიკური სივრცის მოდერნიზაციაზე და გამომდინარე აქედან, აუცილებელია გათვალისწინებული იქნას წამყვანი ინდუსტრიული ქვეყნების ეკონომიკური და პოლიტიკური ტრანსფორმაციის გამოცდილება. გამომდინარე იქიდან, რომ საქართველოს როლი გლობალურ სივრცეში თავისი გეოპოლიტიკური მდებარეობით კიდევ უფრო გაიზარდა (რაც მას განსაკუთრებულ სატრანზიტო ფუნქციებს ანიჭებს), ამ უკანასკნელის გამოყენებით საჭიროა სწორი გზების გამონახვა ქვეყნის ეკონომიკური განვითარებისა და არსებული სიძნელების დასაძლევად.

საქართველოს ეკონომიკური განვითარებისთვის უმნიშვნელოვანეს მოვლენად უნდა ჩაით-

ვალოს შრომის საერთაშორისო დანაწილებაში ქვეყნის თავისუფლებისკენ გადადგმული ნაბიჯი ვაჭრობის ლიბერალიზაციის მიმართულებით. ვაჭრობის ლიბერალიზაციის სტრატეგია წარმატებულად შეიძლება ჩაითვალოს, თუ ის უზრუნველყოფს ქვეყნის, როგორც მსოფლიო ბაზარზე საქონლისა და მომსახურების მიმწოდებლის შესაძლებლობების გაფართოებას, მისი საერთაშორისო კონკურენტუნარიანობის ზრდასა და ბაზრებზე შეღწევის გაადვილებას. „თავისუფალი ვაჭრობის“ შეთანხმებაში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ვაჭრობისა და მდგრადი განვითარების საკითხებს [1. გვ., 5-6].

თავისუფალ ვაჭრობას სარგებელი მოაქვს სხვა ქვეყნის საზოგადოებისთვისაც. ეკონომისტები უკვე დიდი ხანია თვლიან, რომ ვაჭრობა აძლევს უფლებას ქვეყნებს მიაქციონ ძირითადი ყურადღება იმ საქონლის წარმოებას და იმ მომსახურებას, რომელთა მაღალი ხარისხიც შეუძლიათ უზრუნველყონ ამ ქვეყნებმა მაქსიმალური ეფექტურობით. ამგვარად, ისინი ამაღლებენ მთელი მსოფლიო თანამეგობრობის სანარმოო სიმძლავრეებს. უფრო მეტიც, ვაჭრობა ხელს უწყობს ეკონომიკისა და სოციალური სტაბილურობის ზრდას, დემოკრატიის განვითარებას ცალკეულ ქვეყნებში, აგრეთვე მსოფლიოს აყვავებას, კანონიერების დამყარებას და მშვიდობის უზრუნველყოფას საერთაშორისო ურთიერთობებში.

ვაჭრობის ღია სისტემა მოითხოვს, რომ ქვეყნებმა განახორციელონ სამართლიანი და დისკრიმინაციისგან თავისუფალი შეღწევა ერთმანეთის ბაზრებზე. ამისათვის ქვეყნები უნდა შეეცადონ შეუქმნან სხვა ქვეყნებს ხელსაყრელი პირობები თავის ბაზრებზე შესაღწევად - შეამცირონ თავიანთი სავაჭრო ბარიერები მრავალმხრივი და ორმხრივი შეთანხმებების დადების გზით. მიუხედავად იმისა, რომ ვაჭრობის ლიბერალიზაციისას ძირითადი ყურადღება ტრადიციულად ეთმობა ტარიფებისა და გარკვეული არასატარიფო ბარიერების შემცირებას, უკანასკნელ წლებში გაჩნდა ახალი საშუალებები ამ ლიბერალიზაციის უზრუნველსაყოფად. ყველა ქვეყნის სავაჭრო კანონმდებლობა და სავაჭრო პრაქტიკა უნდა იყოს გამჭვირვალე, ანუ, სხვაგვარად, ყველამ უნდა იცოდეს წესები და ყველას უნდა ჰქონდეს თანაბარი შანსები კონკურენციაში მონაწილეობისათვის.

საქართველოსა და ევროკავშირის შორის ასოცირების შესახებ შეთანხმების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილია ევროკავშირთან ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი სავაჭრო სივრცის შესახებ შეთანხმება, რომელიც ევროკავშირთან, როგორც საქონლით ისე მომსახურებით ვაჭრობის ლიბერალიზაციას გულისხმობს. შეთანხმებას 2014 წლის 27 სექტემბერს მოეწერა ხელი, რის შედეგადაც იგი საქართველოს, ევროპის პარლამენტისა და ევროკავშირის 28 წევრი სახელმწიფოს მიერ იქნა რატიფიცირებული. ასოცირების შეთანხმების დებულების უმეტესი ნაწილი პირობითად 2014 წლის 1 სექტემბრიდან ამოქმედდა, ხოლო შეთანხმება სრულად ძალაში შევიდა 2016 წლის 1 ივლისს. ასოცირების შესახებ შეთანხმება საქართველოს ევროკავშირთან დაახლოების სამოქმედო გეგმაა, რომელიც ქვეყნის პოლიტიკური, სოციალური და ეკონომიკური ცხოვრების თითქმის ყველა სფეროს მოიცავს. ის, აგრეთვე, მოიცავს ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი ვაჭრობის სივრცის კომპონენტს (Deep and Comprehensive Free Trade Area - DCFTA) და ითვალისწინებს ევროკავშირთან დაახლოების მნიშვნელოვან კონკრეტულ მექანიზმებს. ამიტომ, შეთანხმება ევროკავშირსა და საქართველოს შორის ურთიერთობების უმნიშვნელოვანეს საფეხურად იქნა მიჩნეული. ის საქართველოს ეკონომიკას ახალ შესაძლებლობებსა და კონკრეტულ სარგებელს სთავაზობს.

საქართველოსა და ევროკავშირის შორის გაფორმებული ასოცირების ხელშეკრულება მხარეებს შორის ურთიერთობებით რეგულირდება. ვაჭრობასთან დაკავშირებულ ასპექტებს განსაზღვრავს (DCFTA), რომელიც ასოცირების შეთანხმების განუყოფელი ნაწილია.

ვაჭრობა და ვაჭრობასთან დაკავშირებული საკითხები: ითვალისწინებს საქართველოსა და ევროკავშირის შორის ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი ვაჭრობის (Deep and Comprehensive Free Trade Area - DCFTA) ჩამოყალიბებას. ასოცირების შესახებ შეთანხმებაში ვაჭრობასთან დაკავშირებული საკითხების განხორციელება ქმნის ევროკავშირის შიდა ბაზარზე საქართველოს ეტაპობრივი ეკონომიკური ინტეგრაციის რეალურ მექანიზმს. შეთანხმების ეკონომიკური მიზანია საქართველოს ეკონომიკის მოდერნიზაციის მხარდაჭერა, ევროკავშირთან და მსოფ-

ლიოს უმსხვილეს სავაჭრო პარტნიორებთან ვაჭრობის გაფართოების ხელშეწყობით და ეკონომიკური რეგულირების ევროკავშირის საუკეთესო პრაქტიკის შესაბამისად რეფორმების გზით, რომელიც ხელს შეუწყობს საქართველოს და ევროკავშირის ეკონომიკური ინტეგრაციის უმაღლესი დონის მიღწევას. ასოცირების შეთანხმების ეკონომიკური ნაწილის ძირითად ბირთვს მოიცავს როგორც სატარიფო, ისე არასატარიფო ბარიერებს ვაჭრობაში და გარდა ამისა, ორივე მხარის მიერ ნაკისრ ვალდებულებებს. ტარიფების გაუქმება თავისუფალი სავაჭრო სივრცის კლასიკურ საფუძველს წარმოადგენს. DCFTA-ს გაფორმებით ევროკავშირმა საქართველოს მიერ გატარებული ზომების საპასუხოდ, მისი მხრიდან საქართველოდან იმპორტის ლიბერალიზაცია განახორციელა და 2014 წლის 1 სექტემბრიდან ორივე მხარე პრაქტიკულად უტარიფო ექსპორტის რეჟიმით სარგებლობს. სწორედ ეს გარემოება განაპირობებს საქართველოსთან გაფორმებული შეთანხმების უნიკალურობას დანარჩენ ორ ქვეყანასთან, უკრაინასა და მოლდოვასთან გაფორმებულ DCFTA-ებთან შედარებით. ორივე მხარემ გააუქმა იმპორტის გადასახადი თითქმის ყველა პროდუქტზე. ასოცირების შეთანხმება მხოლოდ მცირე გამონაკლისებს ითვალისწინებს საქონლით ვაჭრობის ლიბერალიზაციის სფეროში და ყველა ეს გამონაკლისი ევროკავშირში სოფლის მეურნეობის პროდუქციის იმპორტს ეხება [3. გვ., 35].

შეთანხმების ძალაში შესვლიდან პირველი წლის განმავლობაში ევროკავშირში ექსპორტის ზრდა არ იყო მაღალი, მაგრამ რუსეთსა და უკრაინასთან საქართველოს ვაჭრობის მნიშვნელოვანი შემცირების ფონზე, მთლიანობაში ვაჭრობის სტრუქტურა ძირეულად შეიცვალა ევროკავშირის სასარგებლოდ. პოზიციების მიხედვით მნიშვნელოვან ცვლილებებს ადგილი არ ჰქონია. ამავდროულად, საქართველოს ექსპორტის ზოგადი სტრუქტურა მთლიან ექსპორტში საერთაშორისო ბაზრების წილის მიხედვით მნიშვნელოვნად შეიცვალა და ევროკავშირის ბაზარმა დსთ-ს ქვეყნების ბაზრები ჩაანაცვლა. ევროკავშირში ექსპორტის წილი საქართველოს მთლიან ექსპორტში 2013 წელს არსებული 20.9 %-დან 2015 წელს 29 %-მდე გაიზარდა, მაშინ, როდესაც დსთ-ს ქვეყნების წილი 55.5 %-დან 38 %-მდე შემცირდა, მათ შორის უკრაინასა და

რუსეთში არსებული არახელსაყრელი ეკონომიკური ვითარების გამო [5. გვ., 7].

ასოცირების შეთანხმების პოზიტიური შედეგები საშუალო და გრძელვადიან პერსპექტივაში უფრო მკაფიოდ გამოვლინდება, რადგანაც საქართველოს ეკონომიკა უკვე მორგებულია კონკრეტულ და ღია საბაზრო პირობებს. ექსპორტზე ორიენტირებული წარმოების განვითარებას ევროკავშირის სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ტექნიკურ სტანდარტებთან ეტაპობრივი დაახლოება შეუწყობს ხელს [5. გვ., 8].

რთველო თავისი სტრატეგიული მდებარეობით, კარგად განვითარებული სატრანსპორტო და საბაჟო ინფრასტრუქტურით, მეგობრული პოლიტიკით, რეგიონალური და საერთაშორისო სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობებით განსაკუთრებულ როლს შეასრულებს აზია-ევროპის ეკონომიკური კავშირების განვითარებაში და მნიშვნელოვნად შეუწყობს ხელს ტვირთების უმოკლეს დროში გადაზიდვას როგორც ევროპიდან საქართველოში, ასევე, საქართველოდან ევროპაში [3. გვ., 47].

**საქართველოს უმსხვილესი სავაჭრო პარტნიორი ქვეყანები
2017 წლის ათი თვის ბრუნვის მიხედვით**

ცხრილი №1

	ექსპორტი		იმპორტი		ბრუნვა	
	ათასი აშშ დოლარი	პროცენტული წილი	ათასი აშშ დოლარი	პროცენტული წილი	ათასი აშშ დოლარი	პროცენტული წილი
სულ	2 203 071.7	100.0	6 363 028.3	100.0	8 566 100.0	100.0
მათ შორის:						
თურქეთი	182 690.5	8.3	1 097 416.6	17.2	1 280 107.2	14.9
რუსეთი	314 047.1	14.3	615 599.5	9.7	929 646.6	10.9
ჩინეთი აზერბაიჯანი	184 496.7	8.4	543 488.2	8.5	727 984.9	8.5
უკრაინა	194 726.2	8.8	455 674.4	7.2	650 400.5	7.6
სომხეთი	89 915.1	4.1	358 708.8	5.6	448 623.9	5.2
გერმანია	168 536.8	7.7	235 684.0	3.7	404 220.8	4.7
აშშ	35 673.6	1.6	358 478.9	5.6	394 152.5	4.6
ბულგარეთი	98 173.9	4.5	218 522.5	3.4	316 695.9	3.7
იტალია	142 913.9	6.5	132 920.9	2.1	275 834.8	3.2
დანარჩენი						
პარტნიორი ქვეყნები	61 807.5	2.8	176 146.1	2.8	237 953.6	2.8
- სულ	730 091.0	33.1	2 170 388.4	34.1	2 900 479.4	33.9

წყარო: სტატისტიკის ეროვნული სამსახური [www. geostat.ge](http://www.geostat.ge)

საქართველოს, ასევე, აქვს თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმება თურქეთთან, რომელიც ევროკავშირის საბაჟო კავშირის წევრია. ამდენად შესაძლებელია სინერგიის მიღწევა DCFTA-ის და პან-ევროპულ ხმელთაშუაზღვის კონვენციის (PEM) პრეფერენციული წარმოშობის წესებს სისტემის გამოყენებით.

საქართველოს აქვს სტრატეგიული მდებარეობა აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის, როგორც ქვეყნის სატრანზიტო ფუნქციის, ასევე, რეგიონული სავაჭრო და ლოგისტიკური ცენტრის ჩამოყალიბების კუთხით. საქა-

2017 წლის ათი თვის მონაცემებით ათი უმსხვილესი სავაჭრო პარტნიორი ქვეყნის წილმა საქართველოს მთლიან სავაჭრო ბრუნვაში 66.1 % შეადგინა. უმსხვილესი სავაჭრო პარტნიორებია თურქეთი (1280.1 მლნ. აშშ დოლარი), რუსეთი (929.6 მლნ. აშშ დოლარი) და ჩინეთი (728.0 მლნ. აშშ დოლარი). სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემებით 2017 წლის იანვარ-ოქტომბერში საქართველოში საქონლით სავაჭრო სავაჭრო ბრუნვამ (არადეკლარირებული ვაჭრობის გარეშე) 8566.1 მლნ. აშშ დოლარი შეადგინა, რაც წინა წლის შესაბამის მაჩვენებელზე 12.7 %-ით მეტია; აქედან ექსპორტი

2203.1 მლნ. აშშ დოლარს შეადგენს (29.4 %-ით მეტი), ხოლო იმპორტი 6363.0 მლნ. აშშ დოლარს (7.8 %-ით მეტი).

ასოციირების პირველი დადებითი შედეგები ვაჭრობაზე უკვე აისახა – რამდენიმე სახის პროდუქტის საქართველოდან ევროკავშირის ბაზარზე ექსპორტის მოცულობამ ნიშნულს აღემატა. ეს მხოლოდ პირველი ნიშნებია, თუმცა მოველით, რომ ამ ტენდენციას მოსალოდნელი სტატისტიკური კვლევის შედეგებიც დაადასტურებს. ასოციირების შეთანხმების ხელმოწერა და საწყისი ამ რეფორმების გრძელვადიანი, ფართო მასშტაბიანი და სიღრმისეული გეგმისა, რომლის შესრულებაც საქართველომ იტვირთა. ეს პროცესი მოიცავს სექტორული პოლიტიკის სფეროებში გასატარებელ, საჭიროებებზე მორგებულ, კარგად გააზრებულ რეფორმებს და მათი შედეგების შეფასებას, ასევე, დროულ კონსულტაციებს ყველა დაინტერესებულ პარტნიორთან. წინ მრავალი უზარმაზარი გამოწვევაა. მათ შორისაა კონკურენტუნარიანობის გაზრდა, ინვესტორთა დაცვის უზრუნველყოფა, მცირე მენარმეთა როლის განმტკიცება, წარმოების სტანდარტებისა და ამავდროულად, მომხმარებელთა უსაფრთხოების გაზრდა. საქართველო ევროკავშირის მხარდაჭერით, შეძლებს ასოციირების დღის წესრიგით განსაზღვრული ყველა ამოცანის შესრულებას, რაც ამ ქვეყნის მილიონობით მოქალაქეს ახალ შესაძლებლობებს მისცემს და მათ ცხოვრებას გააუმჯობესებს. ევროკავშირი მზადაა, რომ მთელი ამ პროცესის განმავლობაში მნიშვნელოვანი მხარდაჭერა გაუწიოს არა მარტო საქართველოს მთავრობას, არამედ მთელს საზოგადოებას. ჩვენს ხელთ არსებული გამოცდილება და ყველა ფინანსური ინსტრუმენტი ჩვენი პარტნიორებისთვის ხელმისაწვდომი გახდება. დარწმუნებული ვარ, რომ საქართველო გამოიყენებს ამ უნიკალურ, ისტორიულ გამოცდილებას და ქვეყნის უკეთეს მომავალს უზრუნველყოფს რეფორმების გატარებისა და ევროკავშირთან თანამშრომლობის გაღრმავების გზით.

ევროკავშირთან ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი სავაჭრო სივრცის შესახებ შეთანხმება მოიცავს ვაჭრობის დაცვით ზომებს, რომელთა გატარების უფლება გააჩნიათ ევროკავშირს და საქართველოს მეორე მხარის იმპორტის მიმართ, თუ იმპორტი აზიანებს და

დაზიანების საფრთხეს უქმნის ადგილობრივ წარმოებას. კერძოდ, მხარეებს უფლება აქვთ მიმართონ ანტიდემპინგურ, სუბსიდიების საწინააღმდეგო და დაცვით ზომებს. ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ინსტრუმენტი ამისათვის ანტიდემპინგური ღონისძიებებია. თუ კომპანია პროდუქციის ექსპორტს უფრო დაბალ ფასად ახორციელებს, ვიდრე თავისი ქვეყნის შიდა ბაზარზე ყიდის, ითვლება, რომ იგი დემპინგს ახორციელებს. შესაბამისად მთავრობები უფლებამოსილი არიან, დემპინგის საწინააღმდეგო ზომებს მიმართონ იმ შემთხვევებში, როდესაც ადგილობრივ წარმოებას „არსებითი“ ზიანი ადგება. ამ დროს იმპორტიორ ქვეყანას უფლება აქვს შემოიღოს ანტიდემპინგური გადასახადი, ადგილობრივი წარმოებისათვის მიყენებული ზიანის ანაზღაურების მიზნით. დაცვითი ზომები პრაქტიკულად არასდროს ყოფილა გამოყენებული ევროკავშირ-საქართველოს შორის სავაჭრო ურთიერთობებში. უფრო მეტიც, საქართველოს არ გააჩნია ანტიდემპინგურ, საკომპენსაციო, ან დაცვით ზომებთან დაკავშირებული კანონმდებლობა, რადგანაც ქვეყნის ლიბერალური სავაჭრო და ეკონომიკური პოლიტიკის ფარგლებში მიჩნეულია, რომ უფრო დაბალი ფასები მომხმარებლის ინტერესებში შედის და ქვეყანა არ ისახავს მიზნად თავისი სავაჭრო პარტნიორების დასჯას იაფი იმპორტის გამო. იმისათვის, რომ ევროკავშირთან ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი სავაჭრო სივრცის შესახებ შეთანხმებამ ეფექტურად იმუშაოს, საჭიროა მაღალი ხარისხის საბაჟო მომსახურების უზრუნველყოფა საზღვარზე და ამგვარად, ვაჭრობის ეფექტიანი და სწრაფი ხელშეწყობა, რათა თავიდან იქნას აცილებული პროცედურული შეფერხებები. ევროკავშირი და საქართველო თანხმდებიან ძირითად პრინციპზე, კერძოდ, იმაზე, რომ მათი საბაჟო კანონმდებლობა და პროცედურები იქნება სტაბილური, გამჭვირვალე, არადისკრიმინაციული. 2004 წლიდან საქართველომ საბაჟო მომსახურების სფეროში შთამბეჭდავი რეფორმები კონკურენტულ სისტემად გადააქცია და საქართველო უკვე აკმაყოფილებს საბაჟო კანონმდებლობასა და პროცედურებთან დაკავშირებით შეთანხმებაში ასახულ ძირითად პრინციპებს.

2014 წლის 1 სექტემბრიდან ევროკავშირის ქვეყნებმა საქართველოდან შეტანილ პროდუქ-

ციაზე საბაჟო გადასახადი გააუქმა. ვინაიდან, საქართველოსა და ევროკავშირს შორის საბაჟო ტარიფები თითქმის სრულად არის გაუქმებული, ტექნიკური ბარიერები, როგორცაა ტექნიკური სტანდარტები და უსაფრთხოებასთან დაკავშირებული მოთხოვნები, საჭიროებს ევროკავშირის პრაქტიკასთან შესაბამისობაში მოყვანას. ტექნიკური ბარიერების აღმოფხვრის მიზნით, საქართველო თავის კანონმდებლობას დაუახლოებს ევროკავშირის შესაბამის კანონმდებლობას, სტანდარტებს და პროცედურებს. ეს ხანგრძლივი და რთული პროცესია, მაგრამ იგი საფუძველს ჩაუყრის ქვეყნის მრეწველობის მოდერნიზაციას და გააუმჯობესებს მის საერთაშორისო კონკურენტუნარიანობას [4. გვ., 47].

ერთ ქვეყანაში დანესებული პროდუქციის სტანდარტები და ტექნიკური რეგულაციები შეიძლება განსხვავდებოდეს მეორე ქვეყანაში დანესებული სტანდარტებისგან. მწარმოებლებისა და ექსპორტიორებისთვის ეს ხელის შემშლელი ფაქტორებია, რადგან მათ თავიანთი საქონლის მახასიათებლებისა საექსპორტო ბაზრის მოთხოვნებს უნდა მოარგონ, ეს კი გავლენას ახდენს და ზღუდავს მხარეებს შორის საქონლით ვაჭრობას. უფრო მეტიც, საერთო ჩარჩოს გარეშე მხარეებმა შეიძლება წაახალისონ ან სულაც შემოიღონ პროტექციონიზმის გარკვეული ფორმები, რაც საზიანოა. ევროკავშირისა და საქართველოს ასოცირების შეთანხმების მესამე თავში მოხსენიებულია მსო-ს „შეთანხმება ვაჭრობაში ტექნიკური ბარიერების შესახებ“. ქართული სტანდარტებისა და პროცედურების ევროკავშირის და საერთაშორისო სტანდარტებთან მეტად დაახლოების მიზნით საქართველომ მეტი ნაბიჯი უნდა გადადგას. მიმდინარეობს ვაჭრობაში ტექნიკური „ვაჭრობის ტექნიკური ბარიერების“ სიღრმისეული მიმოხილვა საქართველოში ბარიერების საკანონმდებლო და ინსტიტუციური ჩარჩოს ჩამოყალიბება, თუმცა ეფექტიანი და გამართული „ხარისხის ინფრასტრუქტურის“ სისტემის შექმნას მეტი დრო სჭირდება. შეთანხმების ფარგლებში ევროკავშირი და საქართველო აპირებენ თანამშრომლობის განმტკიცებას სტანდარტების, ტექნიკური რეგულაციების, მეტროლოგიის, ვაჭრობაზე ზედამხედველობის, აკრედიტაციისა და შესაბამისობის შეფასების სფეროებში. ამ თანამშრომლობამ უნდა გააღრმავოს მხარეების მიერ

ერთმანეთის სავაჭრო მექანიზმების ცოდნა და გაამარტივოს შესაბამის ბაზრებზე გასვლა.

თავისუფალი სავაჭრო სივრცის შესახებ შეთანხმება საქართველოს ავალდებულებებს ვაჭრობასთან დაკავშირებული კანონმდებლობა მიუახლოვოს ევროკავშირის კანონმდებლობას, შესაბამისად განახორციელოს რეფორმები შემდეგი მიმართულებებით: ვაჭრობასთან დაკავშირებული ტექნიკური ბარიერები, სანიტარული და ფიტოსანიტარული ზომები, სახელმწიფო შესყიდვები, საბაჟო და მომსახურებით ვაჭრობა (ელექტრონული კომუნიკაცია, ტრანსპორტი, ფინანსური მომსახურება, ფოსტა და საკურიერო მომსახურება). აღნიშნული ვალდებულებების შესრულება ხელს შეუწყობს საქართველოში უვნებელი პროდუქციის წარმოების სტანდარტის დამკვიდრებას: ევროკავშირის ქვეყნების სახელმწიფო შესყიდვების ბაზარზე ქართული პროდუქციის წარდგენას. საქართველოსა და ევროკავშირის საბაჟო რეჟიმების დაახლოებას და მომსახურების ბაზრების შემდგომ ლიბერალიზაციას, რაც თავის მხრივ, წაახალისებს კაპიტალის თავისუფალ მოძრაობას და მის ეფექტურ გადანაწილებას ეკონომიკის სექტორებს შორის.

საგარეო ვაჭრობის სფეროში სახელმწიფო პოლიტიკახორციელებად რეგულირების სატარიფო და არასატარიფო მეთოდით. იმპორტის გადასახდელების შემოღება მომგებიანია ეროვნული მწარმოებლებისა და სახელმწიფოსთვის, სადაც ბიუჯეტში დამატებითი შემოსავლის მიღება ხდება ფასების ზრდით. მომხმარებლები იძულებულნი არიან შეიძინონ იმპორტირებული საქონელი უფრო მაღალ ფასებში, შესაბამისად, ხდება დანაკარგები. ეს დანაკარგები, როგორც წესი, უფრო დიდია, ვიდრე მწარმოებლებისა და სახელმწიფოს მიერ მიღებული მოგება, ამიტომ ამ ღონისძიებების ქსელის ეფექტი ნეგატიურია.

იმპორტის კვოტები (კონტინგენტები) - უცხოური პროდუქციის მოცულობის რაოდენობრივი შეზღუდვები, დასაშვებია იმპორტირებულ ქვეყანაში. იმპორტის კვოტის შემოღება მწარმოებელთა გამარჯვების შედეგად მიღებული მოგებაა და მომხმარებელთა დაკარგვა. წმინდა ეფექტი ქვეყნის კეთილდღეობისათვის ამ შემთხვევაში არის უარყოფითი.

ეკონომიკა ითვლება ღიად, თუ სახელმწიფო ავრცელებს მინიმუმ ექსპორტის და იმპორტის

შეზღუდვებს. ეკონომიკის გახსნილობა ხასიათდება შემდეგი მაჩვენებლებით:

1. უცხოურ ვაჭრობის კვოტირება GNP- ში;
2. ექსპორტის წილი წარმოებაში;
3. იმპორტის წილი წარმოებაში;
4. უცხოური ინვესტიციების წილი შიდა ინვესტიციების მიმართ.

მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაცია კიდევ უფრო გააქტიურდა მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის (მსო) მიერ ექსპორტ-იმპორტის ოპერაციების ლიბერალიზაციის მიზნით, კერძოდ, ტარიფისა და არასატარიფო ბარიერების შემცირებასა და აღმოფხვრაში.

ვაჭრობის დამაბრკოლებელი ყველაზე გავრცელებული ბარიერია ე.წ. გადასახადი იმპორტზე - ტარიფი. „ტარიფები უპირატესობას ანიჭებს ადგილობრივად წარმოებულ საქონელს ანალოგიურ იმპორტირებულ საქონელთან შედარებით და შესაბამისად, წარმოადგენს შემოსავლის ზრდის წყაროს ქვეყნებისთვის“. მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაცია (მსო) ცდილობს, ნულამდე დაიყვანოს აღნიშნული ტარიფები. ურუგვაის რაუნდი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ამ თვალსაზრისით, ვინაიდან, ქვეყნებმა დაადასტურეს, რომ შეამცირებენ ტარიფებს და დანევნ საბაჟო გადასახადებს იმ ნიშნულამდე, რომლიდანაც მათი კვლავ გაზრდა რთული იქნება. ტარიფები შეიძლება დაწესდეს ასევე იმ კონკრეტულ რაოდენობებზე, რომლებიც ცდებიან დადგენილ კვოტას (ე.წ. სატარიფო კვოტა).

მსო-ს პრინციპების თანახმად, წევრ ქვეყნებს ეკრძალება შერჩევითი მიდგომის გამოყენება სავაჭრო პარტნიორების მიმართ და რომელიმე მათგანისთვის განსაკუთრებული უპირატესობის მინიჭება, ამ ქვეყნიდან საქონლის იპორტზე დაბალი ტარიფების მინიჭების გზით. ეს პრინციპი ცნობილია, როგორც უპირატესი ხელშეწყობის რეჟიმი (MFN) და წარმოადგენს DCFTA-ს განუყოფელი ნაწილის - ვაჭრობისა და ტარიფების გენერალური შეთანხმების (GATT)-ის ნაწილს. თუმცა, ქვეყნებს შორის თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმებების დადების შემთხვევაში ამგვარი შერჩევა ახსნადია. აღნიშნულ შეთანხმებათა მიხედვით, ქვეყნებმა, შესაძლოა უპირატესობა მიანიჭონ კონკრეტულ ქვეყნებს თავიანთ ბაზრებზე დაშვებისას, ან დაანესონ ბარიერები იმ პროდუქტების მიმართ, რომელთა იმპორტიც კონკრეტული ქვეყნიდან, სა-

ვარაუდოდ, არასამართლიანად ხორციელდება.

ზემოთ აღნიშნული ბარიერების გარდა, არსებობს აგრეთვე რიგი ე.წ. ტექნიკური სავაჭრო ბარიერები (TBT), როგორცაა ტექნიკური რეგულაციები, სტანდარტები, გეოგრაფიული აღნიშვნები და სერტიფიცირების პროცედურები. ეს ბარიერები განსხვავდება ქვეყნების მიხედვით და ნაკლებად გამჭვირვალე და თვალსაჩინოა სატარიფო ბარიერებთან შედარებით. ეს უკანასკნელი განსაკუთრებით აგროსასურსათო პროდუქტებს ეხება, რომლებმაც უნდა დააკმაყოფილონ წინასწარ შემუშავებული სანიტარული და ფიტოსანიტარული ზომები, რომლებიც არც თუ იშვიათად გვევლინება, როგორც დაბრკოლება აღნიშნული პროდუქტებით ვაჭრობისას. განსაკუთრებით, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ევროკავშირი მსოფლიოს ერთ-ერთი ის რეგიონია, სადაც მომხმარებელთა დაცვის საკითხს განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა და ეს იმ ფონზე, როდესაც საქართველოში საერთაშორისო სერტიფიკატი მხოლოდ რამდენიმე დასახელების სანყის და საბოლოო აგროსასურსათო პროდუქტზე გაცივმა, ხოლო სარეალიზაციოდ განკუთვნილი კვების პროდუქტების ხარისხი და უვნებლობა მრავალ კითხვას ბადებს. თუმცა, მას შემდეგ, რაც საქართველოს კანონმდებლობა სრულიად ჰარმონიზებული იქნება ევროკავშირის კანონმდებლობასთან, ტექნიკური სავაჭრო ბარიერები (TBT) ასევე გაუქმდება. რასაკვირველია, ეს პერსპექტივა დროის ხანგრძლივ პერიოდთან ასოცირდება. ნაციონალური კანონმდებლობებისა და პრაქტიკის დაახლოება TBT-სა და სანიტარული და ფიტოსანიტარული ზომების შესახებ შეთანხმების (SPS) სფეროებში ყველაზე მეტად აუცილებელი და ამავედროულად, ძვირად ღირებული პროცესია. ამ პროცესს ქართული მხარის მნიშვნელოვანი ძალისხმევა სჭირდება, ამ მიმართულებით მოსალოდნელია ფინანსური და ტექნიკური მხარდაჭერა ევროკავშირის მხრიდანაც [5.გვ., 8].

საქართველოს ეკონომიკა ძირითადად სპეციალიზებულია სატრანსპორტო და ტურისტულ სექტორში, სოფლის მეურნეობის პროდუქტების, ზოგიერთი მეტალის და ქიმიური ნაწარმის წარმოებაში. ექსპორტის მოცულობის ზრდა, ასევე, სავაჭრო და მიმდინარე ანგარიშის ბალანსის დეფიციტის შემცირება განაპირობებს სპეციალიზაციას უფრო მეტ და ახალ

უმსხვილესი სასაქონლო ჯგუფები საქართველოს ექსპორტში

ცხრილი №2

	2015 წლის		2016 წლის		2017 წლის	
	იანვარ-ოქტომბერი		იანვარ-ოქტომბერი		იანვარ-ოქტომბერი	
	ათასი აშშ დოლარი	პროცენტული წილი	ათასი აშშ დოლარი	პროცენტული წილი	ათასი აშშ დოლარი	პროცენტული წილი
ექსპორტი სულ	1 832 775.2	100.0	1 702 215.8	100.0	2 203 071.7	100.0
მათ შორის:						
სპილენძის მადნები და კონცენტრატები	207 185.2	11.3	265 022.2	15.6	352 529.0	16.0
ფეროშენადნობი	167 363.5	9.1	131 613.2	7.7	255 082.8	11.6
მსუბუქი ავტომობილები	154 363.6	8.4	137 904.7	8.1	173 875.9	7.9
ყურძნის ნატურალური ღვინოები	75 860.4	4.1	87 199.3	5.1	134 070.8	6.1
სამკურნალო საშუალებები და ფასოებული ეთილის სპირტი	109 960.1	6.0	85 466.5	5.0	116 934.1	5.3
არადენატურიზებული, სპირტის კონცენტრაციით 80 მოც. %-ზე ნაკლები						
სპირტიანი სასმელები	51 822.9	2.8	70 202.2	4.1	93 093.6	4.2
მინერალური და მტკნარი წყლები	66 907.1	3.7	64 902.9	3.8	77 167.9	3.5
თხილი და კაკალი	145 028.4	7.9	146 807.7	8.6	65 306.3	3.0
აზოტოვანი სასუქები	100 725.1	5.5	55 796.7	3.3	64 677.0	2.9
ოქრო დაუმუშავებელი ან ნახევრადამუშავებული, ან ფხვნილის სახით	51 648.4	2.8	69 230.8	4.1	58 207.7	2.6
დანარჩენი საქონელი-სულ	701 910.5	38.3	588 071.5	34.5	812 126.7	36.9

წყარო: სტატისტიკის ეროვნული სამსახური [www. geostat.ge](http://www.geostat.ge)

პროდუქტებში. ეს მით უფრო მნიშვნელოვანია, რადგანაც ამჟამინდელი საექსპორტო პროდუქტების დივერსიფიკაციის დონე არაა დამაკმაყოფილებელია. ტოპ ათი საექსპორტო პროდუქტის მოცულობა ჯამში მთლიანი ექსპორტის ორ მესამედს შეადგენს.

2017 წლის იანვარ-ოქტომბერში, სასაქონლო ჯგუფებიდან საექსპორტო ათეულში პირველი ადგილი სპილენძის მადნებმა და კონცენტრატებმა დაიკავა, 352.5 მლნ. აშშ დოლარი და მთელი ექსპორტის 16.0 % შეადგინა. ფეროშენადნობების ექსპორტი 255.1 მლნ. აშშ დოლარს და შესაბამისად, მთლიანი ექსპორტის 11.6 %

უდრიდა. მესამე ადგილზე მსუბუქი ავტომობილების ჯგუფი იმყოფებოდა. ამ სასაქონლო ჯგუფის ექსპორტმა 173.9 მლნ. აშშ დოლარი და მთელი ექსპორტის 7.9 % შეადგინა.

ისეთი პროდუქტის და მომსახურების ექსპორტზე გატანა, რაშიც ქვეყანას შედარებით უპირატესობა გააჩნია ეკონომიკური განვითარების გზაზე ერთ-ერთ მთავარ გამოწვევას წარმოადგენს. ბოლო ათი წლის განმავლობაში, საქართველოს მთავარ საექსპორტო პროდუქტებს- სატრანსპორტო და ტურისტული მომსახურება, აგროსურსათის სხვადასხვა პროდუქცია და ლითონის ზოგიერთი პროდუქცია შეადგენდა.

საქართველოს აქვს პოტენციური სამომავლოდ გააკეთოს სპეციალიზება შემდეგ ოთხ სფეროში: ენერგოტევად პროდუქტებში, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებში, წარმოებასა და ბიზნეს მომსახურებაში. ეს პროგნოზი გაკეთებულია რაოდენობრივად, სხვა ქვეყნების გამოცდილებაზე დაყრდნობით. თუ ქვეყნები, რომლებსაც ადრე საქართველოს მსგავსი სპეციალიზაციის პროფილი ჰქონდათ და ამჟამად სპეციალიზებულნი არიან ზოგიერთი პროდუქტის წარმოებაში, მაშინ საქართველოსაც უნდა ჰქონდეს პოტენციური სამომავლოდ იგივე პროდუქტებზე გააკეთოს სპეციალიზაცია. აქ ჩამოთვლილი ოთხ მიმართულებაზე დაყრდნობა შესაძლებელია. მაგალითად, საქართველოს აქვს შესანიშნავი ჰიდროენერგეტიკული პოტენციური და ენერგეტიკის სატრანზიტო ქვეყანას წარმოადგენს, დაბალი ფასები ხელს შეუწყობს ისეთი ენერგოტევადი პროდუქტის წარმოებას როგორცაა ალუმინი. ასევე, სოფლის მეურნეობისა და სურსათის წარმოებისთვის შესანიშნავი პირობებია საქართველოში, თუმცა ქვეყანაში ამჟამად სასოფლო სამეურნეო დეფიციტია, რაც მიუთითებს აგროსურსათში უფრო მეტი სპეციალიზაციის გამოუყენებელ პოტენციალზე.

ამ დოკუმენტში მოწოდებული ინფორმაცია სახელმწიფო ხელისუფლებამ შესაძლოა გამოიყენოს ორი მთავარი გზით. პირველ რიგში, უნდა უზრუნველყოს სახელმწიფოს ხედვის ჩამოყალიბება ქვეყნის ეკონომიკური მომავლის შესახებ. ასეთი ხედვა აუცილებელია პოტენციურ ინვესტორებთან კომუნიკაციისთვის და ეკონომიკის მომავლის შესახებ გრძელვადიანი დებატების ფორმირებისთვის, მაგრამ ინფორმირება უნდა მოხდეს ობიექტური ანალიზის საფუძველზე, როგორც წარმოდგენილია აქ და არა სუბიექტური შეხედულებებით მიმდინარე მდგომარეობის შესახებ. მეორე, მიუხედავად იმისა, გამოკვეთილი სამრეწველო პოლიტიკა ტარდება თუ არა, სახელმწიფო ხელისუფლებამ ზოგჯერ უნდა მიიღოს არანეიტრალური გადაწყვეტილებები ინდივიდუალური სექტორის სასარგებლოდ. მაგალითად, ინვესტიციები საჯარო ინფრასტრუქტურაში, საჯარო განათლებასა და სავაჭ-

რო მოლაპარაკებებში. იმისათვის რომ, გადწყვეტილებებმა უზრუნველყოს მაქსიმალური ღირებულება ქვეყნისთვის, მათ მხედველობაში უნდა მიიღონ ორივე, როგორც ინდივიდუალური სექტორების ობიექტური პოტენციური, ასევე პროდუქტების დამატებული ღირებულების ინტენსიურობა. შედარებითი უპირატესობა წარმოიშობა სხვადასხვა ასპექტით, რომელიც მოიცავს ბუნებრივ პირობებს და რესურსებს, ასევე უნარებსა და ადამიანურ კაპიტალს მიმდინარე კალათაში პროდუქტისა და მომსახურების სანარმოებლად. ახალი სპეციალიზაციების პოტენციალის გამოვლენა არ უნდა შეიზღუდოს მიმდინარე ძლიერი მხარეების ფონზე. საქართველომ უნდა გამოიყენოს სხვა ქვეყნების გამოცდილება მსგავსი სასტარტო პირობებით და მდგომარეობით. (2.გვ2-3)

დასკვნა

DCFTA სარგებლის მომტანი იქნება საქართველოსთვის იმ მოქალაქეთა კეთილდღეობის ამაღლების თვალსაზრისით, რომელთაც ექნებათ ნდომი უკეთესი ხარისხის პროდუქციასთან შიდა ბაზარზე და უფრო შორეული პერსპექტივით, გაეზრდებოდა შემოსავლები ევროპასთან ინტეგრაციის შედეგად სტიმულირებული ახალი ბიზნეს-შესაძლებლობებისა და ეკონომიკური ზრდის გამო. შეღავათიანი სავაჭრო რეჟიმების გამოყენების წარსული გამოცდილება ცხადყოფს, რომ ვაჭრობა ცალსახად იხრება იმ პროდუქტებისკენ, რომლებზეც ვრცელდება აღნიშნული შეღავათები. აუცილებელია შევინარჩუნოთ არსებული პოზიტიური ტენდენციები, სატრანსპორტო და ტურისტულ სექტორში, სოფლის მეურნეობის პროდუქტების, ზოგიერთი მეტალის და ქიმიური ნაწარმის წარმოებაში.

მნიშვნელოვანია საშუალო და გრძელვადიანი სტრატეგიების შემუშავება იმ სექტორების განსაზღვრით, რომლებშიც საქართველო შესაძლოა ფლობდეს კონკურენტულ უპირატესობას. ასევე, აუცილებელია გათვალისწინებული იქნას სხვა ქვეყნების გამოცდილება ქვეყნის სტრატეგიის შემუშავებისას.

ლიტერატურა/REFERENCES

- [1] საქართველოს საექსპორტო პოტენციალის ამაღლების გზები მსოფლიო მეურნეობრივი კავშირების გლობალიზაციის პირობებში. თეა ბიძინაშვილი, თბილისი, 2016 წელი. გვ 5-7; Ways of raising Georgia's export potential in the conditions of global trade unions. Tea Bidzinashvili, თბილისი, 2016 წელი. გვ 5-7;
- [2] **ჯორჯ ზაჩმანი, დევიდ საა, მიშელ პერუსი** საქართველოს ეკონომიკური სპეციალიზაცია: აწმყო და მომავალი. ბერლინი/თბილისი, აპრილი, 2015 წელი. გვ., 2-3. George Zachman, David Saa, Michel Perus Georgia Economic Excellence: Present and Future. Berlin / Tbilisi, April, 2015 Pp. 2-3. Perus Georgia Economic Excellence: Present and Future. Berlin / თბილისი, პრილი, 2015 პ. 2-3;
- [3] ევროკავშირსა და საქართველოს შორის ურთიერთობების გაღრმავება ევროპული პოლიტიკის კვლევის ცენტრი, ბრიუსელი რეფორმატიქსი, თბილისი, 2016 წელი. გვ., 35-47; Deepening the relations between the EU and Georgia European Policy Research Center, Brussels Reformax, თბილისი, 2016 პ. 35-47;
- [4] საქართველო და ევროკავშირი. მაიკლ ემერსონი და თამარ კოვზირიძე, ევროპული პოლიტიკის კვლევის ცენტრი (CEPS), ბრიუსელი რეფორმატიქსი (Reformatics), თბილისი 2016 წელი. გვ., 8-10; Georgia and the European Union Michael Emerson and Tamar Kovziridze, European Policy Research Center (CEPS), Brussels Reformatics, თბილისი 2016. პ. 8-10;
- [5] ევროკავშირის შეთანხმება ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი სავაჭრო სივრცის შესახებ და საქართველო, ეკონომიკური კვლევის ცენტრი, თბილისი, 2014 წელი. გვ., 7-9; EU Agreement on Deep and Comprehensive Free Trade Area and Georgia, Center for Economic Research, თბილისი, 2014 პ. 7-9.
- [6] <http://www.geostat.ge/>
- [7] <http://www.dcfta.gov.ge/ge/news>